

Werken aan de Omgevingsagenda Noord 2022

Oogst van de Omgevingsagenda in Noord-Nederland 2020-2022

Versie mei 2022

Opgesteld door: Wergroep Omgevingsagenda Noord
Vormgeving: Wing
Foto voorkant: Groningen Beeldbank - Stella Dekker Fotografie

Inhoud

4	1. Werken aan de Omgevingsagenda Noord
7	2. De Kracht van het Noorden
17	3. Werkplaatsen
18	3.1 De werkplaatsen als middel
19	3.2 Werkplaats Wijkvernieuwing en tranformatie
22	3.3 Werkplaatsen Landelijk gebied en Klimaatadaptatie
30	3.4 Werkplaats Toekomstkracht
33	3.5 Werkplaats Omgevingskwaliteit
36	3.6 Werkplaats Brede effecten energietransitie
38	3.7 Checkgesprekken overige thema's
39	4. Leren van de werkplaatsen
41	5. Afronden en overdragen
42	Bijlagen

An aerial photograph of a coastal region. In the foreground, a dike with a road and a drainage system runs across the frame. To the right, a large, dark blue body of water, likely a harbor or bay, contains a marina with numerous sailboats. A small town or village is situated along the water's edge, featuring various houses and buildings. The background shows a vast, flat landscape under a clear blue sky, with a line of wind turbines visible on the horizon.

1. Werken aan de Omgevingsagenda Noord

1. Werken aan de Omgevingsagenda Noord

De impact van tal van ontwikkelingen op onze fysieke leefomgeving is groot. De opgaven eveneens: klimaatbestendige inrichting van onze ruimte, ruimte vinden voor de energietransitie, het bouwen aan sterke, gezonde en bereikbare steden en regio's, de transities in het landelijk gebied en het duurzaam ontwikkelen van ons economisch groeipotentieel. Deze opgaven en ontwikkelingen hebben grote invloed op onze omgevingskwaliteit.

Waarom werken aan de Omgevingsagenda Noord?

Binnen het instrumentarium van de nieuwe Omgevingswet bieden het Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen via hun omgevingsvisies en gebiedsgerichte uitwerkingen ruimte om zo goed mogelijk invulling te geven aan deze opgaven. Vanuit verschillende programma's wordt gewerkt aan de uitvoering van de transitieopgaven.

De opgaven en maatregelen vanuit Omgevingsvisies en programma's komen samen in dezelfde gebieden. Bewoners en bedrijven worden geconfronteerd met initiatieven vanuit verschillende organisaties. Vanuit de overheid komen programma's om partijen

tot initiatieven te bewegen; maar ook andersom: initiatieven van burgers of organisaties die bijdragen aan de transities. Soms versterken deze elkaar en bieden ze kansen, soms kunnen de opgaven conflicteren.

In 2020 en 2021 hebben we de 'werkplaatsen' centraal gezet bij het werken aan de Omgevingsagenda Noord.: een samenwerkingsvorm van Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten in Noord Nederland om de opgaven in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) toe te snijden op de situatie in Noord Nederland en deze gezamenlijk aan te pakken. We hebben werkplaatsen georganiseerd in gebieden waar opgaven m.b.t. de fysieke leefomgeving spelen en waar overheden elkaar nodig hebben om de opgaven samen te realiseren. Het doel van de werkplaatsen was de gebiedsopgaven scherper in beeld te krijgen en na te gaan welke afspraken tussen het Rijk en de regio nodig zijn om de doelen in samenhang en sneller te realiseren.

Voortschrijdend inzicht: het nieuwe regeerakkoord

In het regeerakkoord 'Omzien naar elkaar, vooruitkijken naar de toekomst' (15-12-2021) is een aanscherping op de NOVI aangekondigd; de NOVEX.

Met het aantreden van het nieuwe Kabinet wordt ook de manier van werken in het fysiek domein opnieuw bezien.

De Minister voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening heeft aangegeven voor de uitvoering van de NOVI/NOVEX langs twee lijnen te willen werken. De eerste lijn is een 'aanpak per provincie waarin EU- en nationale programma's naar kwantitatieve doelen per provincie worden vertaald; het Rijk wil met elke afzonderlijke provincie prestatieafspraken maken. De tweede lijn is een aanpak per gebied waarin het kabinet inzet op een gebiedsgerichte samenwerking (in een beperkt aantal NOVEX- gebieden) en het Rijk zich als partner opstelt. Hiermee wil het Rijk meer sturing geven aan de opgaven in het fysieke domein.

Dit nieuwe sturingsmodel heeft gevolgen voor de Omgevingsagenda Noord. De agenda was gericht op het versnellen van de uitvoering van beleid, het hiervoor benutten van de landsdelige samenwerkingen tussen Rijk en regio (inclusief waterschappen en gemeenten), en waar nodig het maken van extra afspraken over die samenwerking. Deze manier van werken wordt vervangen door afspraken per provincie en waar per NOVEX-gebied extra aandacht zijn voor een selectief aantal integrale gebiedsgerichte opgaven.

E.e.a. betekent dat de Omgevingsagenda Noord is ingehaald door de actualiteit en dat de Omgevingsagenda Noord niet meer als (vrijwillig) programma onder de NOVI wordt vastgesteld. Tegelijk blijft het wel nodig om in komende jaren op interbestuurlijk niveau samen te blijven te werken aan verschillende opgaven. De rijke 'oogst' van ervaringen en inzichten uit de werkplaatsen en het traject van de Omgevingsagenda Noord blijven relevant en willen we in dit document laten zien. De adviezen uit de werkplaatsen benutten we voor de komende afspraken tussen Rijk en provincies in de nieuwe sturingsaanpak.

Van wie en voor wie is dit rapport?

Dit rapport beschrijft op hoofdlijnen de inventarisatie van opgaven in de fysieke leefomgeving van Noord-Nederland, de oogst van de werkplaatsen en het leren van de werkplaatsen die gehouden zijn in het kader van de Omgevingsagenda Noord. De uitwerking van de opgaven in de specifieke gebieden in werkplaatsen en de daaruit voortkomende adviezen zijn in de bijlagen gebundeld. Het doel van dit rapport is om een overzicht te geven wat met de Omgevingsagenda Noord (waarin de werkplaatsen een belangrijke rol vervullen) is bereikt en deze informatie te betrekken bij de nieuwe sturingsaanpak.

Aan de Omgevingsagenda Noord werkten het Rijk, de drie noordelijke provincies, vier gemeenten

(Groningen, Assen, Emmen en Leeuwarden) en een vertegenwoordiging van de waterschappen in Noord-Nederland. De Minister van Binnenlandse Zaken coördineert op rijksniveau de Omgevingsagenda. De Ministers van IenW, EZK, LNV en OCW zijn hierbij ieder vanuit hun eigen verantwoordelijkheid betrokken. Bij de werkplaatsen waren meer partijen betrokken zoals gemeenten, waterschappen en maatschappelijke organisaties. Een overzicht hiervan is opgenomen in de verslagen van de werkplaatsen.

Het directeurenoverleg Omgevingsagenda* heeft de inhoud van het procesdocument geaccordeerd. Dit rapport is ter kennisname voorgelegd aan het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving Noord. Alle partijen nemen de adviezen uit de werkplaatsen mee naar de tafels waar volgens de nieuwe sturingsaanpak de verticale en horizontale afspraken op provinciaal niveau worden uitgewerkt.

Dit oogstdocument zal na instemming van het bestuurlijk overleg Leefomgeving worden verstuurd naar alle organisaties en individuele personen die in de afgelopen periode hebben bijgedragen aan de werkplaatsen en aan andere belangstellenden.

* Het directeurenoverleg Omgevingsagenda bestaat uit vertegenwoordigers van BZK, LNV, I&W, OC&W, EZK, de drie provincies en vier grote gemeenten en de waterschappen.

An aerial photograph of a large body of water, likely a lake or bay, during a regatta. Numerous sailboats with white and dark sails are scattered across the water. In the foreground, several motorboats are visible. The background shows a green shoreline with some buildings and trees under a clear sky. A semi-transparent white box with a blue border is overlaid on the image, containing the title text.

2. De kracht van het Noorden

2. De kracht van het Noorden

Dit hoofdstuk geeft een korte schets van het landsdeel Noord. Het beschrijft in het kort de sterkten, zwakten, opgaven en kansen. De sterkten en zwakten zijn van invloed op hoe het Noorden om wil en kan gaan met de transitieopgaven.

De opgaven en kansen focussen zich op een aantal gebieden. Daar richten we onze werkplaatsen op in. In de werkplaatsen kijken we hoe we als overheden gezamenlijk om kunnen gaan met de opgaven en kansen en welke gezamenlijke afspraken we hierover maken. Deze zijn beschreven in het volgende hoofdstuk.

Kenschets

Noord-Nederland omvat de provincies Groningen, Fryslân en Drenthe. Het is gebied met een grote landschappelijke diversiteit. De uitgestrekte veenweidegebieden in Fryslân, de natuurlijke Wadden, de open en grootschalige kleigebieden in Noord-Fryslân en Groningen, de Veenkoloniën in Oost-Groningen en Oost-Drenthe tot het Drents plateau met zijn beken en zandgronden. Met ca 1,7 miljoen inwoners, vier grotere steden (Groningen, Leeuwarden, Assen en Emmen) en vele grotere en kleinere kernen is het noorden matig verstedelijkt.

Noord Nederland is een regio waar het prettig wonen, werken en recreëren is. De kwaliteit van wonen in het Noorden wordt hoog gewaardeerd. Dat geldt voor de steden (levendigheid, voorzieningen, onderwijs, cultuur en cultuurhistorie) en het landelijk gebied (rust, ruimte, cultuurhistorie). Het is er goed wonen (betaalbare en goede woningen in een aantrekkelijke woonomgeving). Er is veel dynamiek in de grotere steden door een goed kennisklimaat en andere centrumvoorzieningen.

In de kleinere kernen en dorpen is vaak nog sprake van hechte gemeenschappen met een veel verengingen. Mienskip en Noaberschap, trots, korte lijnen typeert het Noorden.

Er zijn een aantal stevige economische clusters die zorgen voor werkgelegenheid en een stevige bijdrage aan de BV Nederland. Energie, landbouw en agrofood, toerisme, cultuur, zorg, kennis en onderwijs, chemie en ICT zijn van hoog niveau. Door een traditie van samenwerken tussen bedrijven, overheden, kennisinstellingen en ander partijen vindt hier veel innovatie plaats.

Tegelijk zijn er ook opgaven die vragen om gezamenlijke ruimtelijke afwegingen. De bereikbaarheid naar de Randstad, naar Duitsland en naar de stedelijke centra, de aansluiting tussen

vraag en aanbod op de arbeidsmarkt door een afnemende beroepsbevolking, de terugloop van voorzieningen in kleine dorpen, transformatie en nieuwbouw opgaven in de steden en grotere kernen en de sociaaleconomische achterstand t.o.v. de rest van Nederland, vragen om een gezamenlijke aanpak. Daarnaast is sprake van nieuwe opgaven als de energietransitie, klimaatadaptatie en de afname van de biodiversiteit.

Met de nieuwe opgaven die op het Noorden afkomen (Contour Omgevingsagenda) vraagt dat om nieuwe ruimtelijke afwegingen waar bij de sterke kanten worden benut en de zwakke kanten worden versterkt. Hieronder worden voor vijf prioriteiten de sterkten, zwakten, nieuwe opgaven beschreven. Daarbij maken we gebruik van de Novi-prioriteiten. De Novi prioriteit 'ruimte maken voor klimaatadaptatie en energietransitie' is in deze agenda opgesplitst in twee afzonderlijke prioriteiten. De opgaven komen samen in verschillende gebieden waarvoor we 'werkplaatsen' organiseren.

De Nationale Omgevingsvisie (NOVI) richt zich op vier prioriteiten. Deze onderwerpen hebben onderling veel met elkaar te maken en ze hebben gevolgen voor hoe we onze fysieke leefomgeving inrichten.

Ruimte maken voor de klimaatverandering en energietransitie

Het klimaat verandert. De gevolgen hiervan merken we soms al. Denk aan de steeds drogere zomers, de heviger regenvall en stijgende zeespiegel. Op deze en andere gevolgen van de klimaatverandering moeten we tijdig inspelen. Tegelijkertijd willen we met elkaar de overstap maken naar duurzame energie. Het is de bedoeling dat ons land in 2050 een duurzame energievoorziening heeft. We dragen hier zelf aan bij door bijvoorbeeld zoveel mogelijk woningen aardgasvrij te maken. Maar er zullen ook aanpassingen nodig zijn, bijvoorbeeld met windenergie, die we moeten inpassen in het landschap. Mensen in de omgeving moeten ook voordelen ervaren van geplaatste windmolens.

De economie van Nederland verduurzamen en ons groeipotentieel behouden

Nederland heeft een sterke internationale concurrentiepositie. Vanuit die positie willen we werk maken van een nieuw economisch verdienmodel dat duurzaam is en circulair. Door grondstoffen te hergebruiken in de bouw bijvoorbeeld. De overstap naar duurzame energie en het zorgen voor een gezond milieu zijn belangrijk. Ook willen we dat bedrijven zich hier goed kunnen vestigen met voldoende ruimte voor bedrijvigheid. Daarvoor is het zaak alle verschillende aspecten te betrekken die hierbij een rol spelen, zodat we duurzaam ons geld kunnen blijven verdienen.

Onze steden en regio's sterker en leefbaarder maken

Veel mensen zijn op zoek naar een geschikte, betaalbare woning. We willen graag wonen in een prettige omgeving. Een omgeving met voldoende groen en met aandacht voor onze veiligheid en gezondheid. Denk bijvoorbeeld aan groen en fontein op plekken waar het erg warm kan worden (hittestress).

Tegelijkertijd is het belangrijk dat de woningen goed bereikbaar zijn door goede fiets- en wandelpaden en aansluiting op het wegennet en het openbaar vervoer. Kortom, het gaat niet alleen om voldoende woningen, maar ook om een aantrekkelijke woonomgeving.

Het landelijk gebied toekomstbestendig ontwikkelen

In sommige regio's staan de natuurlijke systemen en het landschap onder druk. Soms is daar sprake van een verzakkende bodem, onder meer door een te laag waterpeil. Als we het waterpeil omhoog brengen, kan dat gevolgen hebben voor de landbouw en de veeteelt. In sommige gebieden wordt het dan misschien logischer om duurzame energie te produceren in plaats van voedsel. Tegelijkertijd willen we de kwaliteiten van het landschap graag behouden om te kunnen recreëren en ook vanwege ons cultureel erfgoed.

De kracht, zwakten, opgaven en kansen

Energietransitie

Noord-Nederland kent een rijke geschiedenis als energieleverancier van Nederland. Van turf uit de Veenkoloniën, de oliewinning in ZO-Drenthe en de gaswinning. Met nieuwe vormen van duurzame energie als windenergie, zonnevelden en biomassa en nieuwe ontwikkeling als energie uit waterstof benut het Noorden de bestaande energie-infrastructuur en kennisbasis om bij te dragen aan de energietransitie in Nederland. Zo levert Noord-Nederland met de ontwikkeling van de Eemshaven als aanlandingsplek van schone energie vanaf de Noordzee en Scandinavië, de inzet van de bestaande gas-infrastructuur voor transport en opslag van bijvoorbeeld groen gas of waterstof, en de daarmee samenhangende sterke kennisbasis en samenwerking tussen kennisinstellingen, onderwijs en energiebedrijven een grote bijdrage aan de energietransitie.

De nieuwe ontwikkelingen leiden ook tot nieuwe vragen en zorgen. De aanleg van windparken en zonnevelden vragen om een zorgvuldige afweging van de effecten op de ruimtelijke kwaliteit en het zorgdragen van betrokkenheid en eigenaarschap bij de bewoners van Noord-Nederland. Ook het zorgdragen van voldoende capaciteit voor decentraal opgewekte energie vraagt aandacht.

In de komende decennia staan Rijk en Regio in Noord-Nederland voor de volgende opgaven:

- De verdere ontwikkeling en transport van groene waterstof.
- De opwekking van de duurzame energie op land en op zee.
- Het verduurzamen van de woningvoorraad (van het gas af) en de warmtetransitie.

- Het verder verduurzamen van de mobiliteit
- Het bijdragen aan de CO₂-reductie via vastlegging (landbouw, veenweide, bodem, nieuwe natuurgebieden).
- Het vergroten van de procesefficiency industrie en bedrijventerreinen.

Kans en kracht	Zwakte en bedreiging
<ul style="list-style-type: none"> • Sterke kennisbasis en samenwerking tussen kennisinstellingen, onderwijs en energiebedrijven. • Energie-infrastructuur. • GZI Emmen. • Nieuwe windparken op zee. 	<ul style="list-style-type: none"> • Draagvlak voor bewoners windenergie. • Effecten op landschap (wind- en zonne-energie). • Capaciteitsproblemen.
Opgaven (contour)	Gebieden
<ul style="list-style-type: none"> • Robuuste energie infrastructuur met opslagmogelijkheden . • Voldoende opwek duurzame energie (op zee, restwarmte, groene waterstof, etc.). • Stimuleren duurzame mobiliteit . • CO₂ reductie en binden. • Versterken van de ruimtelijke kwaliteit. Verduurzaming industrie en bedrijventerrein. 	<p>The map illustrates the energy transition in the Eemshaven region. It shows the coastline, major roads, and industrial areas. Key features include: <ul style="list-style-type: none"> Energy transition: CO₂ reduction targets (indicated by a green arrow) and energy storage (indicated by a green circle). Energy sources: Wind energy (indicated by a green circle), solar energy (indicated by a yellow circle), and hydrogen (indicated by a blue circle). Infrastructure: Gas pipelines (indicated by a blue line), electricity (indicated by a blue line), and hydrogen (indicated by a blue line). Other features: Land use (indicated by a green circle), water (indicated by a blue circle), and industry (indicated by a blue circle). </p>

Ruimte voor klimaatadaptatie

Het watersysteem van Noord-Nederland vormt een eenheid: de zoetwatervoorraad van het Drents Plateau, de natte, laaggelegen veengronden daaromheen, overgaand in een brede strook van vruchtbare kleigronden die afwateren richting Waddenzee en IJsselmeer. Het IJsselmeer is een belangrijke leverancier van zoet water tijdens droge perioden.

Noord-Nederland werkt volop aan klimaatadaptatie in combinatie met andere opgaven, zoals bijvoorbeeld grootschalige opvang en zoet(grond)waterbuffers in combinatie met natuurontwikkeling. De nauwe samenwerking langs de kust tussen waterschappen, agrariërs, natuurorganisaties en overheden biedt kansen voor de ontwikkeling van nieuwe dijkconcepten langs de Waddenkust en experimenten met meer zouttolerante en droogtebestendige gewassen. Zo zijn er in de afgelopen tijd verschillende ideeën en projecten in de praktijk in uitvoering komen, die een belangrijk voorbeeld zijn voor laaggelegen gebieden elders in Nederland (bv de Dubbele dijk en de Brede Groene dijk). De sterke landbouwsector in combinatie met de agroketen en kennisinstellingen biedt kansen vroegtijdig in te spelen op klimaatverandering. Met Rotterdam huisvest het Noorden het Global Centre on Adaptation.

Tegelijk zijn de opgaven groot ('zwakten'). Verzilting in de kuststrook door een combinatie van bodemdaling, zeespiegelstijging en droogteperioden, veenoxidatie en bodemdaling in de veengebieden, verdroging van natuur- en landbouwgebieden, de afhankelijkheid van de zoetwatervoorraad vanuit het IJsselmeer en toenemende wateroverlast in stedelijk gebied door piekbuien. Het bodem- en watersysteem zal een belangrijke factor zijn bij de toekomstige (inrichtings-)opgaven.

In de komende decennia staat Noord-Nederland voor de volgende opgaven:

- Duurzaam en veerkrachtig watersysteem (vasthouden/infiltratie, bergen, afvoeren).
- Beschermen tegen overstromingen (incl. kansen meekoppelen andere opgaven).
- Klimaatbestendig inrichten stedelijk gebied.
- Vitale bodem en ondergrond (adaptatie verzilting, verdroging, organisch stofgehalte/organischstofgehalte, bodemleven, tegengaan verdichting).
- Veerkrachtige natuur.

Kans en kracht	Zwakte en bedreiging
<ul style="list-style-type: none"> • Zoetwatervoorraad Drents plateau (drinkwater) en IJsselmeergebied. • Ruimte voor zoetwaterbuffers in combinatie natuurontwikkeling. • Nieuwe dijkconcepten waddenkust. • Sterke landbouwsector, agroketen en kennisinstellingen. 	<ul style="list-style-type: none"> • Verzilting kuststreek (pootaardappelen). • Veen oxidatie en bodemdaling veenweidegebieden. • Verdroging. • Wateroverlast stedelijk gebied.
Opgaven (contour)	Gebieden
<ul style="list-style-type: none"> • Duurzaam en veerkrachtig watersysteem (vasthouden/infiltratie, bergen, afvoeren). • Beschermen tegen overstromingen (incl. kansen meekoppelen andere opgaven). • Klimaatbestendig inrichten stedelijk gebied. • Vitale bodem en ondergrond (adaptatie verzilting, verdroging, organische gehalte). • Veerkrachtige natuur. 	 <p>The map, titled 'Klimaatadaptatie', illustrates various adaptation strategies across the North-Netherlands. A legend on the left categorizes these into: <ul style="list-style-type: none"> Bestaande en toekomstige watersystemen: Includes 'Bestaande kansen' (existing opportunities) and 'Toekomstige kansen' (future opportunities). Bestaande en toekomstige watersystemen: Shows 'Natuurruimte' (nature space), 'Natuurruimte met landbouw' (nature space with agriculture), 'Natuurruimte met natuur' (nature space with nature), and 'Overstroomingsgebieden' (flooded areas). Waterbuffer en ondergrond: Includes 'Waterbufferende gebied' (water-buffering area), 'Waterbufferende gebied met natuur' (water-buffering area with nature), 'Waterbufferende gebied met landbouw' (water-buffering area with agriculture), and 'Waterbufferende gebied met natuur en landbouw' (water-buffering area with nature and agriculture). Waterbufferende gebied: Shows 'Waterbufferende gebied met natuur' and 'Waterbufferende gebied met landbouw'. Klimaatbestendig inrichten stedelijk gebied: Includes 'Klimaatbestendig inrichten stedelijk gebied' and 'Klimaatbestendig inrichten stedelijk gebied met natuur'. Waterbufferende gebied: Shows 'Waterbufferende gebied met natuur' and 'Waterbufferende gebied met landbouw'. Waterbufferende gebied: Shows 'Waterbufferende gebied met natuur' and 'Waterbufferende gebied met landbouw'. </p>

Duurzaam economisch groeipotentieel

Het Noorden onderscheidt zich in economische structuur van het landelijk gemiddelde. Het MKB is dominant. Er zijn minder stuwende sectoren zoals de zakelijke en commerciële dienstverlening, ICT, etc. Er zijn vestigingen van grote concerns (als FrieslandCampina, AkzoNobel, enz), kantoren van grote dienstverlenende en financiële instellingen (verzekering, banken). De landbouw/agrofoodsector, energie- en chemie zijn belangrijke dragende sectoren. Grote sectoren van werkgelegenheid zijn zorginstellingen, het onderwijs en het toerisme.

De werkgelegenheid en specialisatie in de zorgsector is verbonden aan de grote ziekenhuizen en universiteit. De Rijksuniversiteit Groningen, incl. campus Fryslan, de hogescholen (Hanze, NHL, Van Hall), de MBO's en de samenwerking tussen onderwijs-, kennisinstellingen, bedrijfsleven en overheden via, dragen bij aan een goed onderwijsklimaat en aantrekkingskracht voor studenten en bedrijven van buiten de regio. Recreatie en toerisme in Drenthe, het Friese merengebied, De Wadden en stad Groningen draagt fors bij aan de werkgelegenheid. De natuurlijke en landschappelijke kwaliteiten, ook langs de kust, biedt nog volop potentie voor het versterken van recreatie en toerisme en bijbehorende werkgelegenheid.

De agro- en foodsector in Noord-Nederland is een belangrijke pijler onder de noordelijke economie. Het Noorden kent moderne, marktgeoriënteerde bedrijven, een goede landbouwkundige structuur (bodem, zoetwater, teeltklimaat), sterke grondgebonden agroproductieketens (zuivel, pootgoed, aardappelzetmeel en suiker) en een sterk kennisnetwerk op agro & foodgebied (o.a. Dairy Academy, Potato Valley).

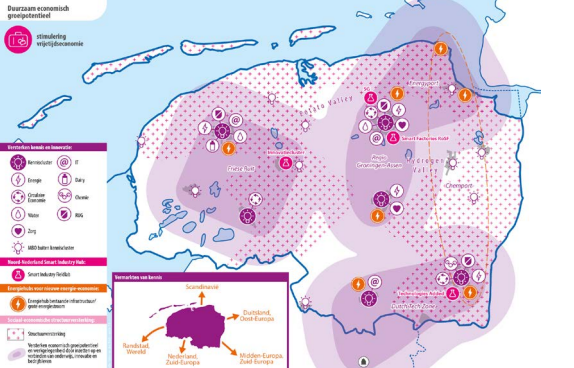
Noord-Nederland voorziet in belangrijke mate Nederland en Europa van energie. De bestaande energie-infrastructuur en een sterke kennisbasis (o.a. New Energy Coalition) vormen een goede basis voor een koploper-rol in de energietransitie. Andere sterke sectoren zijn de industrie/chemie in het Eemsdelta-gebied (chemport) en rond Emmen, de kennis rond watertechnologie (Wetsus, Water Campus), het innovatiecluster Drachten (hoogwaardige maakindustrie) en logistiek en maritieme sector, en circulaire kunststoffen/plastics bij Heereveen. De koppeling van landbouw, chemie en energie biedt volop kansen voor de ontwikkeling van een circulaire biobased-economy.

Tegelijk kent het Noorden ook economische opgaven. De afbouw van de werkgelegenheid in de gaswinning, de aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt (mede door een afnemende beroepsbevolking), het versterken van de verbinding

tussen sterke sectoren (bv vergroening chemie), de transitie van de landbouw en het benutten van de kwaliteit van het landschap voor recreatie en toerisme, zijn belangrijke uitdagingen. Door de ligging, met een 'dun' achterland, in tegenstelling tot andere perifere gebieden als Limburg en Zeeuws-Vlaanderen, kent het Noorden een extra opgave.

In de komende decennia staat Noord-Nederland voor de volgende opgaven:

- Versterken groene circulaire economie (incl. verduurzaming van de landbouw) en het verbinden van sectoren (vergroening chemie).
- Verstrekken kennisontwikkeling, -benutting en innovatie.
- Realiseren smart industry hubs (benutten digitaliseringsmogelijkheden industrie).
- Energy hubs.
- Sociaal economische structuurversterking.

Kans en kracht	Zwakte en bedreiging
<ul style="list-style-type: none"> • MKB sector sterk. • Energie-infrastructuur (netwerk, kennis). • Sterke kennisinfrastructuur (RUG, hogescholen, Chemport, Wetsus, Dairy campus en Potato valley). • Werkgelegenheid zorginstellingen en T&R. • Chemie en landbouw agrofood als sterke clusters. • Nieuwe specialisaties (innovatie): energietransitie, healthy aging, sensortechniek, water techniek, biobased landbouw dairy en high tech systemen en materialen. • Fijnmazige onderlinge netwerken (quadruple Helix). • Vestigingsklimaat, infrastructuur vervoer (havens, aansluiting Duitsland (Emden, Bremerhaven)). 	<ul style="list-style-type: none"> • Gaswinning en werkgelegenheid. • Krimp in regio, afnemende beroepsbevolking. • Aansluiting opleidingsniveau en vraag. • Innovatie en export van bedrijven onder landelijk gemiddelde.
Opgaven (contour)	Gebieden
<ul style="list-style-type: none"> • Versterken kennisontwikkeling en innovatie. • Realiseren smart industry hubs (benutten digitaliseringsmogelijkheden industrie). • Energy hubs voor nieuwe energie-economie. • Sociaal economische structuurversterking. • Verduurzaming landbouw. 	 <p>The map displays the Groningen region with various economic clusters and infrastructure. Key areas include the 'Potato Valley' and 'Dairy Campus'. The map is annotated with numbered circles (1-10) and icons representing different sectors. A legend on the left side of the map lists various icons and their corresponding sectors: Energy, Materials, and Agriculture. The map also includes a section titled 'Duurzaam economisch groeipotentiaal' and another titled 'Versterken van kennis'.</p>

Sterke, gezonde en bereikbare steden en regio's

De instandhouding van de kwaliteit van de leefomgeving en leefbaarheid is een belangrijke opgave voor de Noordelijke provincies. De kleinere kernen in Noord-Nederland krijgen te maken met bevolkingsdaling en delen van het land zijn aangewezen als krimp- en anticipeer- regio's. De uitdaging is om hier het voorzieningenniveau op orde te houden en te zorgen dat onderwijs, zorg, maar ook zaken als digitalisering op het juiste niveau blijven. Bereikbaarheid speelt hierbij een belangrijke rol. In de steden loopt men juist tegen grenzen aan en ook daarvoor zijn nieuwe oplossingen nodig om de steden leefbaar te houden. Dit alles vraagt om een transformatie van de fysieke leefomgeving waarbij functies opnieuw in beeld gebracht worden en aangepast waar nodig.

Er ligt een grote opgave m.b.t. het transformeren en herstructureren van de verouderde woningvoorraad, bedrijventerreinen, kantoorlocaties en winkelcentra om deze aantrekkelijk en bij de eisen van deze tijd te houden, zodat het aanbod beter aansluit op de vraag. Belangrijk aandachtspunt hierbij is de betaalbaarheid van de herstructurering/transformatie van de bestaande voorraad en bebouwing. In tegenstelling tot andere landsdelen is het hier niet mogelijk om de opbrengsten oneindig te vergroten vanwege de gemiddeld

lagere inkomens van onze bewoners. Daarbij gaat het om kostbare binnenstedelijke opgaven. Bij deze transformatie hoort ook de opgave voor Noord-Nederland om deze te verduurzamen en te werken aan schone lucht.

Delen van Noord-Nederland hebben te maken met of krijgen te maken met bevolkingsdaling. Deze opgave is vaak gekoppeld aan de dorpen rondom de steden en regiokernen. Prognoses van het CBS laten voor sommige regio's een daling in het bevolkingsaantal zien van meer dan 15%. Deze bevolkingsdaling gaat gepaard met andere demografische transitie, zoals vergrijzing en ontgroening. Krimp op de arbeidsmarkt is een prognose, zo ligt de toegevoegde waarde van arbeid lager in Noord-Nederland in vergelijking met andere landsdelen. De gezamenlijke opgave ligt in het omgaan met de effecten van bevolkingsdaling op zo'n manier dat deze regio's voldoende toekomstkracht behouden. Het vraagt om een sterk integrale benadering (opgave voor wonen, werken, voorzieningen en bereikbaarheid).

De opgave is de bereikbaarheid van en binnen Noord-Nederland te vergroten zodat Noord-Nederland onderdeel uitmaakt van één ruimtelijk-economische systeem voor geheel Nederland waarbij het platteland goed is aangesloten op de Noord-Nederlandse steden. Een goede bereikbaarheid is een belangrijke voorwaarde voor sterke steden en regio's en voor het duurzaam economisch groeipotentieel. Deze opgave

wordt verder uitgewerkt in het DeltaPlan Noord-Nederland.

Post-Corona scenario's laten een mogelijke structurele shift zien naar meer werken en onderwijs op afstand. Dit is van invloed op de behoefte en vormen van bereikbaarheid. Het betekent minder vraag naar fysieke bereikbaarheid en meer vraag naar digitale bereikbaarheid. Dit biedt ook kansen voor Noord-Nederland indien er meer draagkrachtige inkomensgroepen en meer gezinnen naar Noord-Nederland trekken en meer jongeren blijven of komen/teruggaan die opzoek zijn naar een rustigere groenere en/of betaalbaardere woonomgeving.

In de komende decennia staat Noord-Nederland voor de volgende opgaven:

- Groei stedelijke regio's (bijdrage aan nationale verstedelijkingsopgave).
- Wijkvernieuwing en transformatie versnellen.
- Vanuit toekomstkracht omgaan met effecten bevolkingsdaling en beroepsbevolking.
- Bereikbaarheid (extern/intern landelijk gebied, slimme duurzame mobiliteit, digitale bereikbaarheid).

Kans en kracht	Zwakte en bedreiging
<ul style="list-style-type: none"> Mogelijkheden nieuwe woon- en werklocaties noorden voor ontwikkeling stedelijk netwerk Nederland. 	<ul style="list-style-type: none"> Grote wijkvernieuwing en transformatie opgave. Financiële draagkracht voor transformatieopgave. Bereikbaarheid. Stedelijke centra en kenniscentra. Aansluiting platteland op NN-steden, OV bereikbaarheid op het platteland.
Opgaven (contour)	Gebieden
<ul style="list-style-type: none"> Stedelijke groei (bijdrage aan nationale verstedelijkingsopgave). Versnellen wijkvernieuwing en stedelijke transformatie. Versterken bereikbaarheid (extern/intern landelijk gebied, slimme duurzame mobiliteit, digitale bereikbaarheid). Vanuit toekomstkracht omgaan met effecten bevolkingsdaling en demografische veranderingen. 	

Toekomstbestendig landelijk gebied

Noord-Nederland bestaat voor 75% uit agrarisch landschap met een sterke en innovatieve landbouwsector van coöperaties, boeren, agrofoodketen en onderwijs- en kennisinstellingen. Van melkveehouderij in de Friese veenweidebieden tot pootgoed in de Gronings-Friese kleischil. Daarnaast kent Noord-Nederland robuuste natuurgebieden, Nationale Parken en een natuurlijk Werelderfgoed en een aantrekkelijk landschap dat in vele eeuwen is ontstaan. De afwisseling van bosrijke en kleinschalige zandgebieden, de veenweidegebieden, het merengebied, de grootschalige voormalige hoogveengebieden in de veenkoloniën tot de afwisselende veenlandschappen in Fryslân, en het open kleiterpenlandschap langs de kust wordt hoog gewaardeerd.

Tegelijk is sprake van een toenemende druk op de natuur- en landschapskwaliteiten. Onder meer door uitputting van de bodem, veenoxidatie, bodemdaling, verdroging en verzilting, een te grote stikstofbelasting en het verlies van biodiversiteit, zal de landbouw op zoek moeten naar nieuwe perspectieven voor een economisch en ecologisch toekomstbestendige landbouw. Een meer grondgebonden extensieve landbouw die circulair is en bijdraagt aan herstel van de biodiversiteit draagt bij aan een meer toekomstbestendig landelijk gebied.

In de komende decennia staat Noord-Nederland voor de volgende opgaven:

- Transitie naar een natuurinclusieve en economisch bestendige kringloop landbouw.
- Versterken landbouw, agrofoodsector en leefbare gemeenschappen.
- Tegengaan bodemdaling en beperken veenoxidatie.

- Versterken en beschermen landschap en cultuushistorie.
- Vergroten biodiversiteit.
- Omgaan met klimaatverandering: verzilting, verdroging, zeespiegelstijging, piekafvoer.
- CO₂ reductie en vastlegging (landbouw, veenweide, bodem, nieuw bos).

Kans en kracht	Zwakte en bedreiging
<ul style="list-style-type: none"> • 75% agrarisch landschap. • Sterk in zuivel en pootaardappelen. • Robuuste natuurgebieden. • Aantrekkelijk cultuurhistorisch landschap. • Weidevogelgebieden. • Watersysteem. 	<ul style="list-style-type: none"> • Verzilting kuststreek. • Uitputting landbouwbodem. • Bodemdaling en veenoxidatie veenweidegebieden. • Verdroging. • Stikstofbelasting industrie en landbouw. • Achteruitgang akker en weidevogels.
Opgaven (contour)	Gebieden
<ul style="list-style-type: none"> • Transitie naar een (ook economisch) duurzame natuurinclusieve kringloop landbouw. • Versterken landbouw, agrofoodsector en werken aan leefbaarheid en vitale gemeenschappen. • Tegengaan bodemdaling en beperken veenoxidatie. • Versterken en beschermen van de kwaliteit van het landschap. • Vergroten en beschermen van de biodiversiteit. • Klimaatadaptatie, met name droogte en verzilting. 	 <p>The map displays the North-Netherlands region with various colored and patterned areas representing different land use and risk zones. A legend on the left side of the map includes the following categories:</p> <ul style="list-style-type: none"> Toekomstbestendig landelijk gebied (Future-proof rural area): A green star icon indicating areas to be strengthened and protected for quality. Opgeven van bodemdaling-veer (Give up of soil subsidence): Areas with soil subsidence, soil erosion, and soil compaction. Opgeven van verzilting (Give up of salinization): Areas with salinization. Opgeven van biodiversiteit (Give up of biodiversity): Areas with loss of biodiversity. Opgeven van natuurinclusieve landbouw (Give up of nature-inclusive agriculture): Areas with loss of nature-inclusive agriculture. Opgeven van natuurinclusieve landbouw (Give up of nature-inclusive agriculture): Areas with loss of nature-inclusive agriculture. Opgeven van natuurinclusieve landbouw (Give up of nature-inclusive agriculture): Areas with loss of nature-inclusive agriculture.

3. Werkplaatsen

Oogst van de werkplaatsen

3. Oogst van de werkplaatsen

In 2020 en 2021 zijn in zgn. ‘werkplaatsen’ de opgaven in gebieden uitgediept en besproken waar (extra) afspraken tussen het Rijk en regio nodig zijn om de opgaven in samenhang op te pakken. Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van de werkplaatsen. Per werkplaats komen de volgende punten aan de orde:

- Doel en opgave van de werkplaats.
- Resultaten van de werkplaats: wat is de opgave, welke opgaven komen hier samen, wat zijn belemmeringen en eventuele kansen?
- Afspraken/adviezen: welke aanvullende acties/maatregelen van Rijk en regio zijn gewenst om gezamenlijk deze opgaven te realiseren?

3.1 De werkplaatsen als middel

In 2019 zijn in de Contour Omgevingsagenda de opgaven in Noord-Nederland verkend.

De hoofdlijnen zijn opgenomen in het vorige hoofdstuk. In 2020 en 2021 stonden de ‘werkplaatsen’ centraal. Daarbij zijn in gebieden de opgaven en mogelijke oplossingsrichtingen verder verkend en voorzien van adviezen. Daarbij was het uitgangspunt om voort te bouwen op lopende visies, programma’s, (regio)deals en afspraken.

De volgende werkplaatsen zijn georganiseerd:

- [Werkplaats Wijkvernieuwing en transformatieopgaven](#)
- [Werkplaatsen Landelijk gebied en Klimaatadaptatie](#)
- [Werkplaats Toekomstkracht](#)
- [Werkplaats Omgevingskwaliteit](#)
- [Werkplaats Brede effecten energietransitie](#)

Parallel aan het organiseren van de werkplaatsen stelden overheden in het Samenwerkingsverband Noord Nederland (SNN) het Deltaplan Noordelijk Nederland op. In dit plan staan voorstellen voor het samengaan van spoormaatregelen met versterking van het stedelijk netwerk. Om die reden is afgezien van de organisatie van een aparte werkplaats voor het thema stedelijk netwerk en bereikbaarheid.

Elke werkplaats heeft een eigenstandig rapport met resultaten en adviezen opgeleverd. In de bijlagen zijn alle verslagen van de werkplaatsen opgenomen. Deze adviezen zijn - gezien de nieuwe ontwikkelingen m.b.t. het sturingsmodel - niet allemaal bestuurlijk beklonken. De oogst van deze werkplaatsen willen we graag blijven benutten. Daarom nemen

alle partijen deze adviezen uit de werkplaatsen mee naar de te maken afspraken rond het nieuwe sturingsmodel.

Via zgn. ‘checkgesprekken’ is voor een aantal thema’s aanvullend verkend of er in gebieden sprake is van een mogelijke stapeling van opgaven. Op basis daarvan hebben we bepaald of het houden van een werkplaats in een gebied meerwaarde heeft. De resultaten hiervan worden aan het einde van dit hoofdstuk weergegeven.

3.2 Werkplaats *Wijkvernieuwing en transformatie*

Foto: Groningen Beeldbank - Deon Prins

3.2 Werkplaats Wijkvernieuwing en transformatie

Doel en opgave werkplaats

In de contour-omgevingsagenda is de versterking van het stedelijk netwerk in Noord-Nederland opgenomen. Doel van de werkplaats was om in beeld te brengen welke bijdrage steden en regio's in Noord-Nederland leveren aan het landelijke stedelijke netwerk, en te onderzoeken wat er nodig is voor de verdere ontwikkeling van de steden. Een goed functionerende infrastructuur is daarin een belangrijk onderdeel. In het kader van het Deltaplan Noordelijk Nederland en de Lelylijn wordt dat nu verder in beeld gebracht.

Een ander urgent thema is de wijkvernieuwing- en transformatieopgave. Binnen het thema versterking stedelijk netwerk heeft deze werkplaats zich vooral geconcentreerd op de volgende vragen:

- Hoe ziet de herstructurerings-, transformatie- en verduurzamingsopgave in de Noord-Nederlandse steden er uit tot 2050, kwalitatief en kwantitatief?
- Welke knelpunten zijn er bij het realiseren van deze opgave?
- Wat is specifiek noordelijk aan de binnenstedelijke transformatieopgave?

Ruim veertig vertegenwoordigers van overheden en corporaties hebben deelgenomen aan de werkplaats, met een spreiding in regio's, omvang steden, onderscheid krimp en groei, én in specifieke problematiek.

Resultaat

De werkplaats geeft inzicht in hoe de wijkvernieuwing- en transformatieopgave in landsdeel Noord verschilt t.o.v. deze opgave in andere landsdelen.

In Noord-Nederland is sprake van een complexe situatie door een combinatie van demografische ontwikkelingen (vergrijzing, ontgroening, bevolkingsdaling en huishoudensverdunding), niet aansluiten van vraag en aanbod op de woningmarkt, sociaaleconomische kenmerken (relatief lager inkomens- en opleidingsniveau, lagere opbrengsten uit verkoop, lagere inkomsten gemeente), en een beperkte programmadruck met consequenties voor de haalbaarheid van vernieuwing en transformatie. Tegelijk is wijkvernieuwing nodig in vele kleine buurten en wijken. Deze ogenschijnlijk afzonderlijke, kleine opgaven zorgen gezamenlijk voor een grote opgave.

Er is schaarste aan voldoende geschikte mensen om wijkvernieuwing en transformatie te plannen en uit te voeren. Zo is er behoefte aan structurele kennisopbouw en –uitwisseling binnen het Noorden, zodat bestaande kennis zo effectief en efficiënt mogelijk gebruikt wordt. Daarmee wordt het gebrek aan menskracht niet opgelost, maar kunnen de effecten wel verminderd worden.

Om wijkvernieuwing en transformatie, ook met de huidige verduurzamingsopgaven, mogelijk te maken, is er behoefte is aan structurele financiële lange termijn ondersteuning door het Rijk.

De opgave en de constatering uit het rapport worden in het algemeen breed gedeeld door zowel Regio als Rijk. De inzet op dit onderwerp wordt van beide kanten gewaardeerd. Regio en Rijk onderstrepen het belang van het agenderen van de brede woonopgave en onderkennen dat dit in regio's verschillend uitwerkt.

Afspraken bestuurlijk overleg Leefomgeving

In het kader van de Omgevingsagenda Noord hebben Rijk en Regio in het bestuurlijk overleg leefomgeving van 27 mei 2021 hierover de volgende afspraken gemaakt:

- Regio en Rijk blijven de omvang en urgentie van de wijkvernieuwing- en transformatieopgave gezamenlijk agenderen.
- Lopende onderzoeken en evaluaties, zoals de evaluatie van het Volkshuisvestingsfonds, worden benut om meer inzicht te krijgen in de problematiek.
- Afspraken over een structurele financiële ondersteuning zijn (vooralsnog) niet haalbaar gebleken.

Foto: Beeldbank Groningen

3.3 Werkplaats

Landelijk gebied en Klimaatadaptatie

3.3 Werkplaats Landelijk gebied en Klimaatadaptatie

In het kader van het thema Klimaatadaptatie en landelijk gebied zijn drie werkplaatsen georganiseerd:

1. De werkplaats 'hoge zandgronden' met een focus op het Drentsche Aa gebied, en een doorvertaling van de resultaten naar de verdrogingsproblematiek in Drenthe.
2. De werkplaats 'kustzone' met de focus op de noordelijke kleischil tussen Lauwersoog en de Eemshaven, en een doorvertaling wat nodig is om te komen tot een klimaatadaptieve kustzone in 2050 van de Afsluitdijk tot aan de Duitse grens.
3. De werkplaats 'veenweide' met het accent op veenoxidatie/maaiveldddaling in het veenweidegebied in Fryslân, en een doorvertaling van de resultaten naar de andere veen(weide)gebieden in Noord-Nederland.

De drie werkplaatsen zijn afzonderlijk uitgevoerd, maar de bodem- en watersystemen in deze gebieden hangen met elkaar samen. Het oplossen van (toekomstige) problemen binnen deze gebieden op het vlak van onder meer verdroging, verzilting en bodemdaling zal dan ook in samenhang worden onderzocht. Zo kan bijvoorbeeld het peilniveau in het veengebied bijdragen op de diepe verzilting die optreedt in de kustzone en op de verdroging van de beekdalen.

Alle drie de werkplaatsen hebben de opdracht meegekregen te verkennen hoe provincies, gemeenten, waterschappen en het Rijk samen invulling kunnen geven aan een integrale ruimtelijke ordening met water als één van de ordenende principes, inclusief het onderzoeken wat hierbij de effecten zijn van het uitgangspunt dat het grondgebruik zich aanpast aan de effecten van klimaatverandering.

Drentsche Aa / Hoge zandgronden

Doel en opgave werkplaats

Het aanpassen van het watersysteem aan het veranderende klimaat zal grote invloed hebben op de ruimtelijke inrichting van de hoge zandgronden en in het bijzonder van het Drentsche Aa gebied. In de werkplaats Drentsche Aa/Hoge zandgronden is in beeld gebracht wat het betekent om het stroomgebied van de Drentsche Aa zo te hebben ingericht, dat het zijn grote kwaliteiten behoudt en de effecten van klimaatverandering het hoofd kan bieden. De resultaten van de verkenning kunnen ook bruikbaar zijn voor de andere Hoge zandgronden.

Doel van de werkplaats is te verkennen hoe dit gebied, vanuit het water(systeem) als ordenend principe, zo kan worden ingericht dat het ook in 2050 de unieke waarden heeft behouden.

Resultaat

In de werkplaats zijn op basis van de landschappelijke eenheden (beekdalen, hogere gronden, stadsrand/dorp/erf) de condities voor een klimaat adaptief stroomgebied in beeld gebracht. Vervolgens is gekeken naar de vormen van landgebruik die bij de verschillende condities in het stroomgebied mogelijk zijn. Het resultaat is een beeld van hoe een klimaatadaptief beekdal eruit zou kunnen zien.

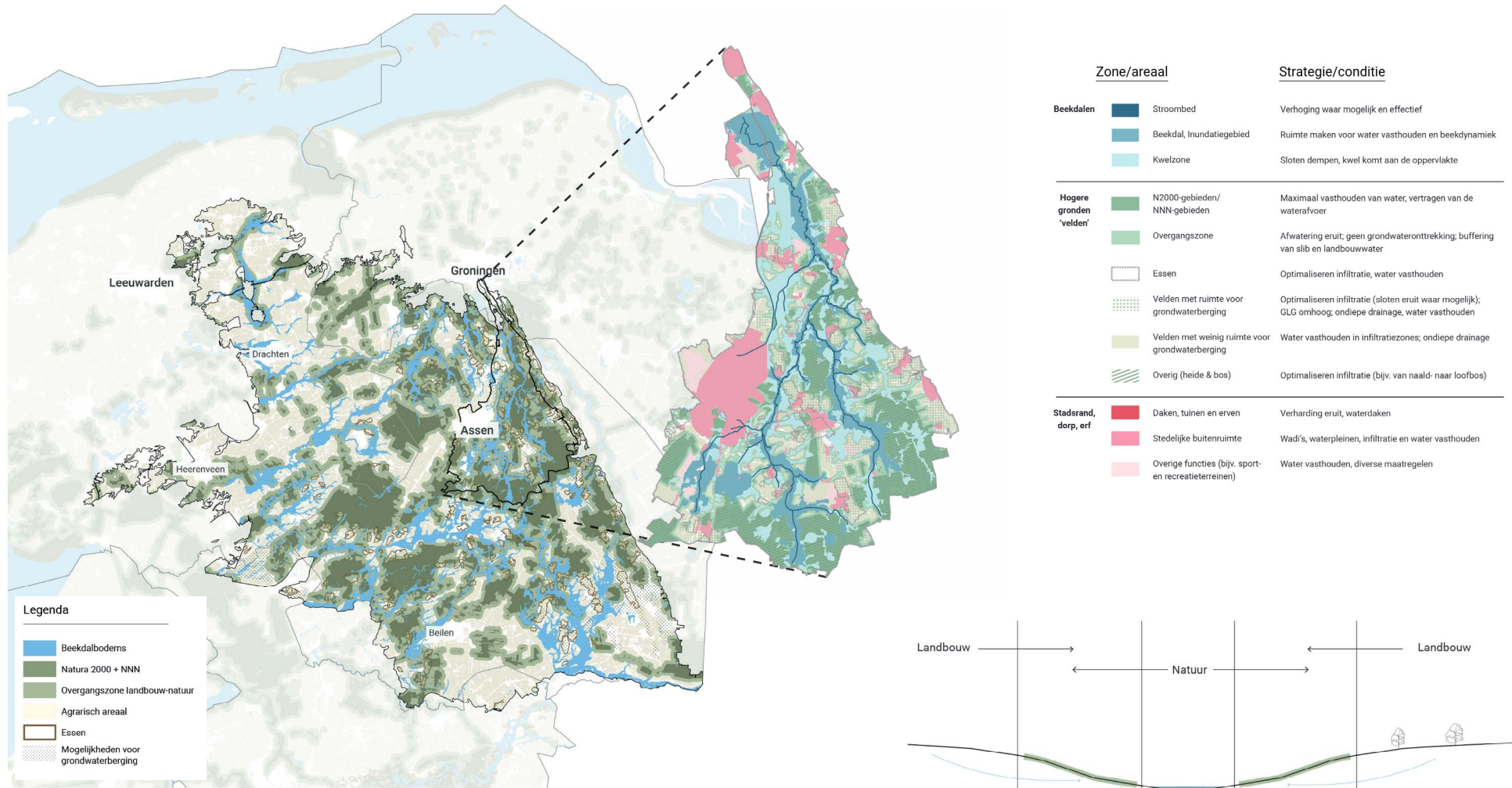
Geconstateerd wordt dat als de klimaatverandering als opgave wordt meegenomen, dit grote impact heeft op het watersysteem en de ruimtelijke inrichting van gebieden als het stroomgebied van de Drentsche Aa. Alle opgaven en thema's krijgen te maken met de effecten van klimaatverandering en kennen tegelijkertijd ook hun eigen ruimtelijke opgave (landbouwtransitie, toename van verstedelijking, versterken van recreatieve functies, creëren van robuuste natuur). De werkplaats geeft een beeld van hoe het toekomstige ruimtegebruik er mogelijk uit ziet.

De resultaten van de Drentsche Aa zijn vertaald naar alle hoge zandgronden. Hieruit komt naar voren dat het beekdal van de Drentsche Aa een uniek gebied is binnen dat geheel. Desalniettemin kan het uitgangspunt van functie volgt peil als ordenend principe (of liever gezegd 'grondgebruik volgt klimaat') ook voor andere deelgebieden van de Hoge Zandgronden een goed uitgangspunt zijn voor een klimaatrobuuste inrichting in 2050. Om hier meer zicht in te krijgen, is meer gebiedspecifieke kennis nodig.

Afspraken bestuurlijk overleg Leefomgeving

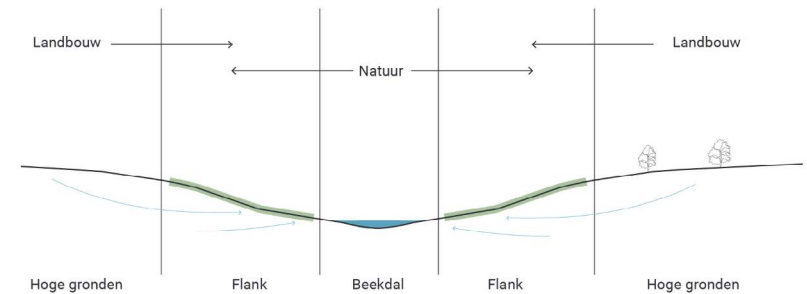
In het kader van de Omgevingsagenda Noord hebben Rijk en Regio in het bestuurlijk overleg leefomgeving van 27 mei 2021 hierover de volgende afspraken gemaakt:

- Dat het Rijk weer actief gaat deelnemen in het gebiedsproces van de Drentsche Aa.
- Dat het gebied als koplopergebied wordt aangewezen in het NPLG.
- Dat voor het stroomgebied Drentsche Aa provincie en Rijk afspraken maken over het starten van een gezamenlijk gebiedsproces gericht op het klimaat adaptief inrichten tot 2050, waarbij er een gezamenlijk beeld wordt geschetst van de te verwezenlijken ambities met het watersysteem als ordenend principe.
- Dat waterschappen en de provincies een analyse op de overige hoge zandgronden uitvoeren met de blik op 2050 waar het principe dat het grondgebruik zich aanpast aan de effecten van klimaatverandering verder een nuttig uitgangspunt kan zijn en kansen biedt.

Figuur 1: (Water)condities voor als bouwsteen voor een klimaatadaptieve koers voor de hoge zandgronden.

Bron: Verslag werkplaats Landelijk gebied & Klimaat, Drentsche Aa / Hoge zandgronden, februari 2021, H+N+S Landschapsarchitecten

Figuur 2: De hoofdpoging indicatief weergegeven in de langdoorsnede
Bron: Verslag werkplaats Landelijk gebied & Klimaat, Drentsche Aa / Hoge zandgronden, februari 2021, H+N+S Landschapsarchitecten

Kustzone

Doel en opgave werkplaats

Klimaatverandering vraagt in Noord-Nederland om een veilige brede kustzone, en om veerkrachtige watersystemen die de te verwachten zeespiegelstijging en een toename van zowel wateroverlast als van langdurige perioden van droogte kunnen opvangen.

Het doel van de werkplaats 'kustzone' is om te verkennen wat er nodig is om te komen tot een klimaatadaptieve kustzone in 2050. Daarbij gaat het om het agenderen van de totale gebiedsopgave voor de gehele kustzone, en om het doen van voorstellen voor duurzame oplossingen voor het watersysteem met 'één overheid' als handelingskader. Daarbij is gekeken naar het watersysteem en de effecten van klimaatverandering (zeespiegelstijging, lange periodes van neerslagtekort, toename van de verzilting en extreme neerslag) op het watersysteem en de opgaven vanuit landbouw, natuur, recreatie en toerisme en overige opgaven in het gebied.

Resultaat

Een kustzone die klimaatbestendig is bestaat uit een set van verschillende condities voor de verschillende te onderscheiden landschapstypen (kwelders, dijkzone, kleigebied met zoute kwel, kleigebied met zoetwaterbel, dorpsranden). Deze condities bepalen waar welke vormen van landgebruik mogelijk zijn op basis van de in het gebied gegeven condities.

Het resultaat van de werkplaats is een vertaling van de opgaven naar een perspectief voor de Fries-Groningse kustzone, gevisualiseerd in een conditiekaart en een overzicht van de kansen voor het landgebruik.

Adviezen directeurenoverleg

In het kader van de Omgevingsagenda Noord hebben Rijk en Regio in het directeurenoverleg van 22 april 2022 hierover de volgende afspraken gemaakt:

Samenwerking

- Een verbrede klimaatadaptieve kustzone vraagt om meer regie op allerlei opgaven die samenkomen in de kustzone. Rijk en Regio verkennen welke samenwerkingsvorm hier het beste bij past en hoe die samenwerking via gebiedsprocessen kan worden vormgegeven, met alle belangen aan tafel. De samenwerking met het Rijk is essentieel voor het inzetten van voldoende experimenteerruimte en financiële middelen. Verkend wordt in hoeverre bij een bestaande governance kan worden aangesloten.

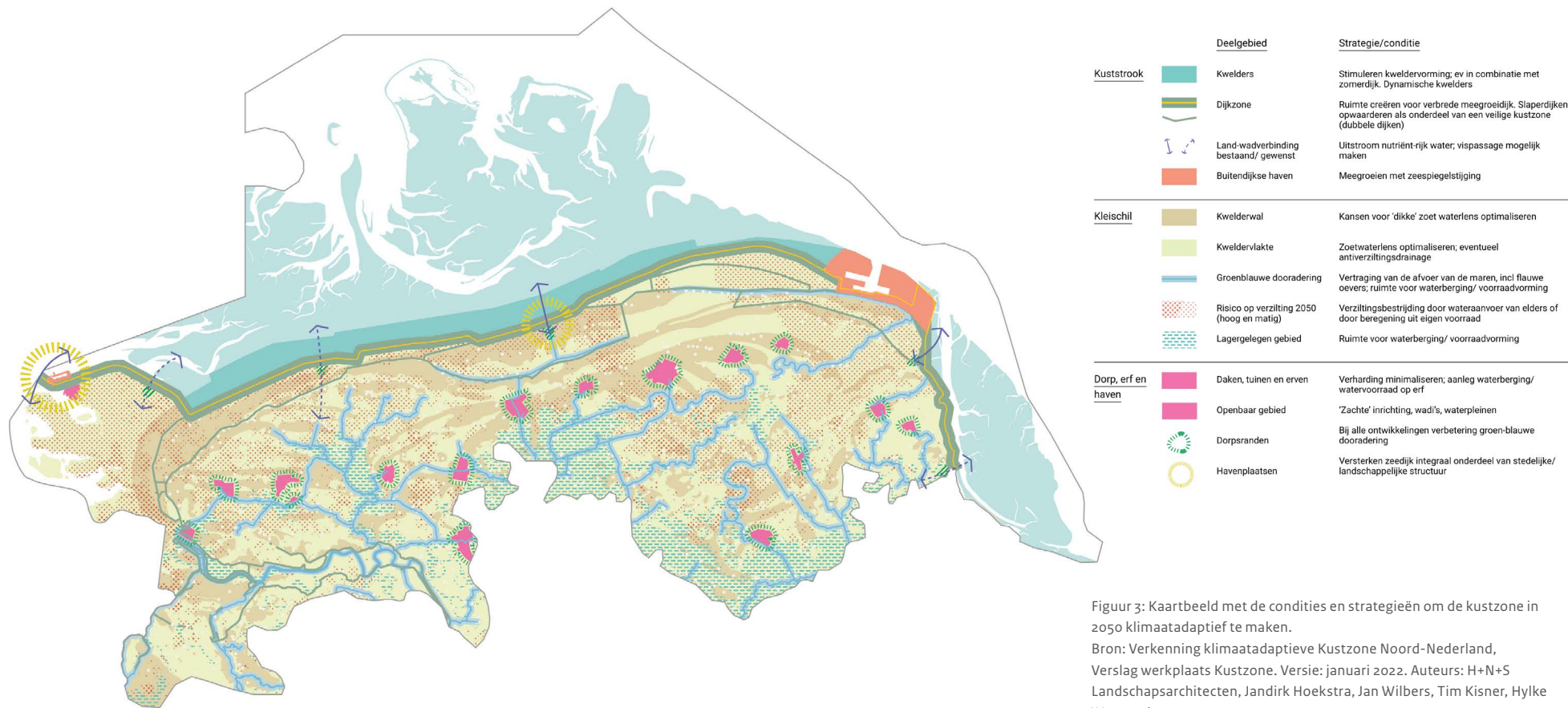
Suggesties voor aanpassingen van het beleid

- Het Rijk verkent of de nationale Deltaplannen (Waterveiligheid, Zoetwater en Ruimtelijke Adaptatie) en andere planvormen ten behoeve van een strategie voor de kustzone, aan elkaar gekoppeld kunnen worden tot één samenhangend Deltaplan Kustzone Noord-Nederland met één doel, strategie, budget etc.
- Het Rijk verkent of er een meervoudige doelstelling mee kan worden gegeven aan het Hoogwaterbeschermingsprogramma Waddenkust. Dit om een integrale ontwikkeling van de kustzone te realiseren en gebiedswensen van belanghebbenden in de planvorming mee te nemen. Partijen verkennen of gewerkt kan worden met ruimtereserveringen zodat de gewenste ontwikkelingen in de toekomst niet onmogelijk worden gemaakt.

- Bij een verbrede klimaatadaptieve kustzone kan vergunbaarheid binnen Natura 2000-gebieden een rol spelen. Het Rijk onderzoekt hoe een verbrede klimaatadaptieve kustzone zich verhoudt tot de instandhoudingsdoelen vanuit Natura 2000-gebieden en de landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten van de Waddenzee. Waar belemmeringen geconstateerd worden, komt het Rijk met suggesties voor oplossingen.

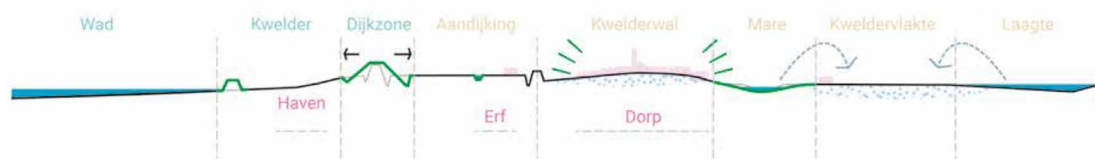
Nader onderzoek

- De Regio onderzoekt samen met stakeholders hoe de waterveiligheid op middellange en lange termijn kan worden vormgegeven binnen een verbrede klimaatadaptieve kustzone, in combinatie met andere functies en opgaven in het gebied. Ruimtelijke keuzes voor de inrichting van de kustzone zullen uiteindelijk in de Omgevingsvisies van Rijk, provincies en gemeenten worden gemaakt.
- Verder onderzoek naar de verziltingsproblematiek in de noordelijke kleischil, en de wijze waarop aangesloten kan worden bij lopende initiatieven en onderzoekstrajecten.

Figuur 3: Kaartbeeld met de condities en strategieën om de kustzone in 2050 klimaatadaptief te maken.

Bron: Verkenning klimaatadaptieve Kustzone Noord-Nederland, Verslag werkplaats Kustzone. Versie: januari 2022. Auteurs: H+N+S Landschapsarchitecten, Jandirk Hoekstra, Jan Wilbers, Tim Kisner, Hylke Warmerdam.

Figuur 4: Doorsnede door het focusgebied met de condities in de verschillende onderdelen.

Bron: Verkenning klimaatadaptieve Kustzone Noord-Nederland, Verslag werkplaats Kustzone. Versie: januari 2022
Auteurs: H+N+S Landschapsarchitecten, Jandirk Hoekstra, Jan Wilbers, Tim Kisner, Hylke Warmerdam.

Veen(weide)gebieden

Doel en opgave werkplaats

Klimaatverandering zal een groot effect hebben op de veenweide- en veengebieden in Noord-Nederland. Toename van zowel wateroverlast als langdurige perioden van droogte, heeft grote gevolgen voor de functies en het grondgebruik in het veen(weide)landschap. Door langere perioden van extreme droogte zal het veen in de ondergrond, wanneer het in aanraking komt met lucht/zuurstof, sterker gaan oxideren, met maaiveldvaling tot gevolg.

De veen(weide)gebieden in Noord-Nederland vormen één systeem. Het peilniveau in het veengebied draagt bij aan de diepe verzilting die optreedt in de kustzone en op de verdroging van de beekdalen.

Het doel van de werkplaats 'veen(weide)' is te verkennen wat er nodig is om te komen tot klimaatrobuuste veen(weide)gebieden in 2050. Daarbij is gekeken naar het watersysteem en de effecten daarop van lange periodes van neerslagtekort (droogte), toename van de verzilting en extreme neerslag in een korte periode.

Resultaat

De werkplaats is een verkenning naar de problematiek rond veen(weide)gebieden in Noord-Nederland richting 2050. Hierbij is een kenschets van het veen(weide)gebied in Noord-Nederland opgesteld, zijn de klimaatopgaven in kaart gebracht en is een benaderingswijze voor het gebied inclusief afwegingen opgesteld.

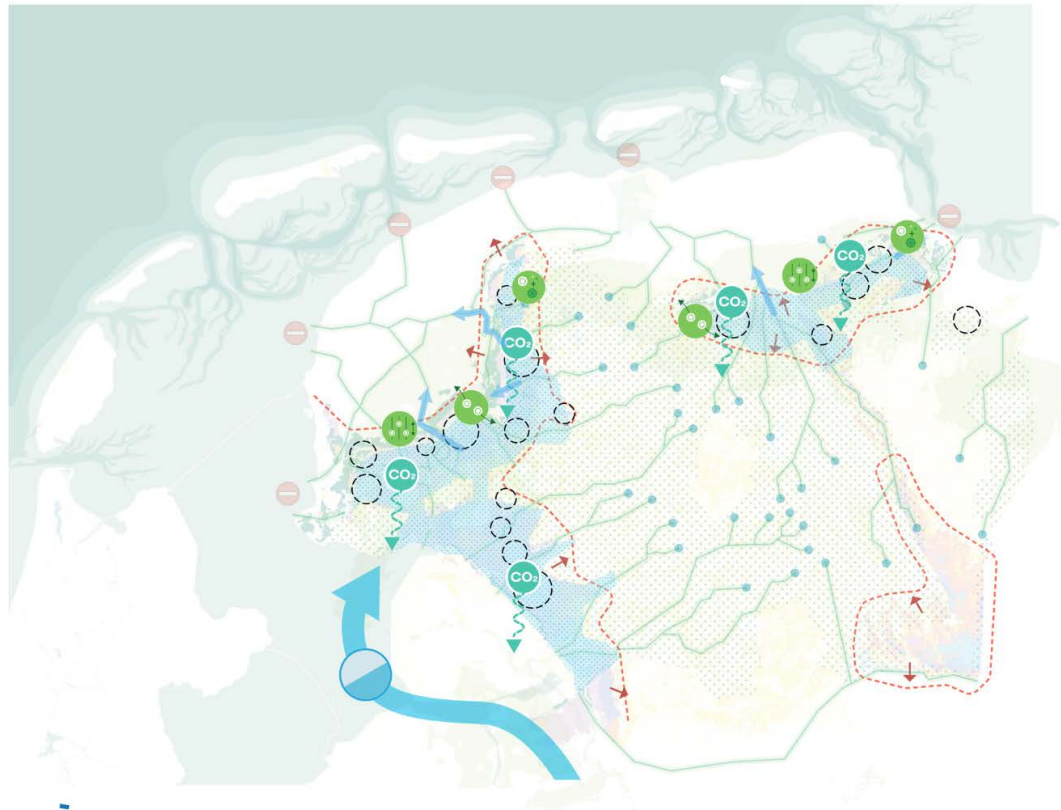
Het resultaat van de werkplaats is een beschrijving van de plek en de functie die de veen(weide)gebieden in Noord-Nederland innemen en van de opgaven die er spelen. Op basis van de opgaven is een mogelijk toekomstbeeld voor de veen(weide)gebieden richting 2050 geschetst - het langetermijnperspectief - en is deze gevisualiseerd in een conditiekaart. Daarbij worden aanbevelingen gedaan om te komen tot klimaatrobuuste en klimaatbestendige veen(weide)gebieden in Noord-Nederland.

Vanuit een conditiekaart, waarbij de klimaatopgaven en water als ordenend principe zijn gehanteerd, zijn lange termijn maatregelen benoemd. Deze dragen bij aan het klimaatadaptief inrichten van het landelijk gebied, het beperken van de CO₂ uitstoot, het vergroten van de biodiversiteit en het tegengaan van bodemdegradatie. Deze maatregelen vragen tegelijk om (vergaande) aanpassing in het huidige bodemgebruik. Voor het uitvoeren van dergelijke maatregelen zijn een gedeeld urgentiebesef en draagvlak bij landeigenaren en -gebruikers en bewoners cruciaal.

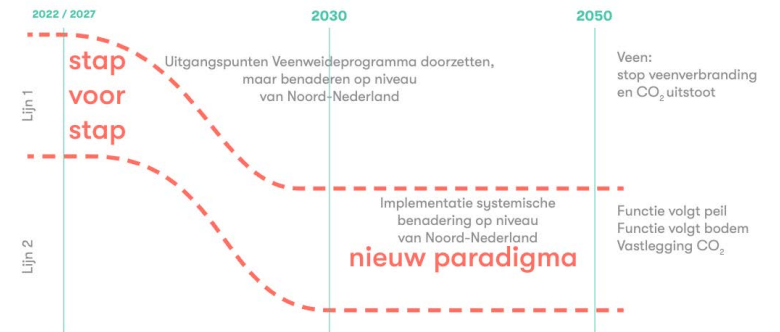
Adviezen directeurenoverleg

In het kader van de Omgevingsagenda Noord hebben Rijk en Regio in het directeurenoverleg van 22 april 2022 hierover de volgende afspraken gemaakt:

- Betrek bij de herijking van het Veenweideprogramma Fryslân het langetermijnperspectief uit de werkplaats veenweide, dat hierbij als inspiratie kan dienen.
- Geef bij het op-/vaststellen van de andere regionale veenstrategieën in Groningen en Drenthe het langetermijnperspectief een centrale rol. De werkplaats kan hiervoor als inspiratie dienen.
- Kijk bij de herijking en het opstellen van de verschillende veen(weide)programma's breder dan alleen die specifieke gebieden. Het Rijk zal duidelijke systeemkeuzes moeten maken en de provincies kunnen de onderlinge afhankelijkheden bepalen en afstemmen.
- Richt middels het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) een proces in om helderheid te geven over de urgentie van de problematiek in de veen(weide)gebieden en de opgaven die daar spelen, en om een langetermijnperspectief te schetsen. Zorg er hierbij voor dat synergie wordt aangebracht tussen de processen van de provincies en die van het Rijk om zo te komen tot heldere gebiedsplannen.

Figuur 5: Conditiekaart Veenweidegebied.
Bron: WP Veenweide Fryslân verslag 20220124_21-113

Figuur 6: Denklijnen adaptief en paradigmasprong. Bron Veenweide Fryslân verslag 20220124_21-113

3.4 Werkplaats *Toekomstkracht*

3.4 Werkplaats Toekomstkracht

Doel en opgave werkplaats

Grote delen van het noorden hebben of krijgen in de toekomst te maken met een daling van het bevolkingsaantal. Dit zijn vaak regio's aan de randen van ons land. Dat leidt op dit moment tot toenemende sociaaleconomische ongelijkheid tussen regio's in Noord-Nederland en in Nederland als geheel. Ondanks de dalende bevolkingsaantallen kunnen ook deze regio's zich verder ontwikkelen. Een dalend bevolkingsaantal hoeft immers niet te betekenen dat de brede welvaart van de regio afneemt. Regio en Rijk dragen een verantwoordelijkheid om zich gezamenlijk in te spannen en deze regio's te voorzien van een wenkend toekomstperspectief en hernieuwde toekomstkracht.

Doel van de werkplaats is een lange termijnperspectief voor die regio's in beeld te brengen en aan te geven wat overheden gezamenlijk kunnen doen om dit perspectief te realiseren.

De werkplaats heeft drie regio's nader bekeken: Noordoost Fryslân, Oost-Groningen en Zuidoost Drenthe. Deze regio's krijgen op termijn of hebben nu al te maken met een dalend bevolkingsaantal. In alle drie regio's is ook al een samenwerking tussen overheden gestart middels de Regiodeals.

Resultaat

Het vertrekpunt en mogelijke oplossingen per regio verschillen.

In Zuidoost Drenthe concentreert de problematiek zich bijvoorbeeld in de stedelijke kernen Emmen en Coevorden en in het buitengebied in de Veenkoloniën. Een impuls in de werkgelegenheid (bijv. versterking van de maakindustrie, de versterking van het onderwijs) en verbeteren van de aansluiting op de arbeidsmarkt, het versterken van de leefbaarheid een sterkere positie voor Emmen in de economische regio kan een oplossing zijn. Veel woningen zijn gebouwd in de jaren '60 en '70. Deze voldoen niet meer aan de huidige eisen voor verduurzaming. Daarnaast speelt huishoudensverdunding een rol in de veranderende vraag op de woningmarkt.

Oost-Groningen kenmerkte zich de laatste jaren door een relatief sterke bevolkingsdaling. Recentelijk is er sprake van stabilisering en in sommige kernen zelfs lichte groei. Er liggen veel (soms onbenutte) kansen in deze regio om de economie en de opscholing te versterken en de participatiegraad te verhogen. De woningvoorraad blijft kwalitatief achterlopen op de rest van het landsdeel (en Nederland). De opgave en de kansen zijn beschreven in de Regionale Agenda Oost-Groningen die vijf gemeenten in Oost-Groningen eind 2021 hebben vastgesteld en die met het Rijk en provincie hebben gedeeld. Met deze agenda

wil de regio zorgdragen voor een inhoudelijke koers en voor continuering van de ingezette aanpak en samenwerking; binnen de regio, met de provincie en met het Rijk.

Noordoost Fryslân staat er op dit moment relatief gunstig voor. De werkloosheid ligt er structureel onder het landelijk gemiddelde, de participatiegraad bevindt zich op of rond het landelijk gemiddelde en de afhankelijkheid van uitkeringen is overwegend iets lager dan gemiddeld. De uitdaging voor de lange termijn ligt in het ervoor zorgen dat kennis en vaardigheden van de bevolking maatschappelijk relevant en op peil blijven. Dit is meegenomen in de derde Samenwerkingsagenda Noordoost Fryslân, die eind 2021 is vastgesteld (ANNO III, 2022-2025; het regionale samenwerkingsverband) brengt dit in bij het Rijk voor een volgende ronde Regiodeals.

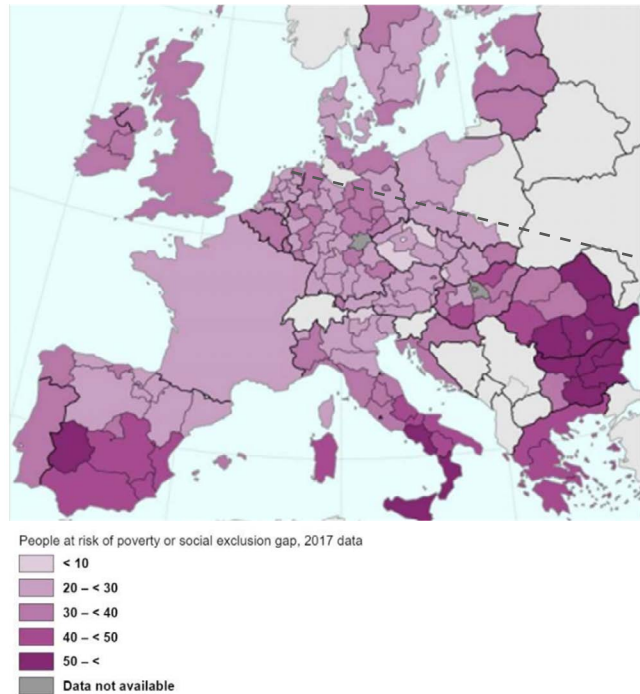
Voor alle regio's geldt dat de gemeenten en provincies slechts beperkt investeringsbudget hebben om de opgaven aan te pakken. Het Rijk heeft de afgelopen jaren met de regiodeals financieel bijgedragen. In het regeerakkoord Rutte IV is het budget voor de regiodeals aangevuld en verhoogd. Dit biedt ook perspectief voor deze drie regio's.

Adviezen directeurenoverleg

Regio en Rijk hebben de volgende afspraken gemaakt om verder te werken aan de Toekomstkracht in Noord Nederland.

- Regio en Rijk werken in het najaar 2022 voor Zuidoost Drenthe een Plan van Aanpak uit om invulling te geven aan beleidskeuze 3.9 van de Novi. Het doel is te komen tot een toekomstperspectief. Dit schetst de toekomstige lange termijn ontwikkeling van de regio.
- Regio en Rijk blijven zich inzetten voor voldoende financiële middelen om deze opgave effectief aan te pakken.
- Provincies en het Rijk concretiseren kennisvragen die spelen op het thema toekomstkracht en de brede welvaart. Provincies en Rijk stellen onderzoeksvragen op en zetten die uit bij kennisinstellingen in het noorden.

Ten aanzien van de laatste afspraak kunnen Rijk en Regio in het nieuwe sturingsmodel nagaan of een provinciale of landsdelige sociaal-economische denktank nuttig kan zijn. Zo'n denktank kan kennis genereren over de ontwikkeling van de brede welvaart voor regio's die te maken hebben met beperkte economische groei, bevolkingsdaling, vergrijzing en ontgroening, zoals het Kennis Netwerk Krimp Noord Nederland, de SER Noord Nederland, en de leerstoel bevolkingsdaling en leefbaarheid voor Noord-Nederland. De regionale plan- en trendbureau's kunnen hierin ook een rol spelen.

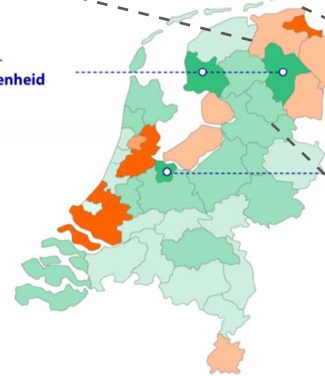
Figuur 7: Kans op armoede of sociale exclusie Europese regio's
Bron: Opbrengst Gespreksronde werkplaats Toekomstkracht, maart 2021, E&E advies

hoogste brede welvaart — ■■■■■ — laagste brede welvaart

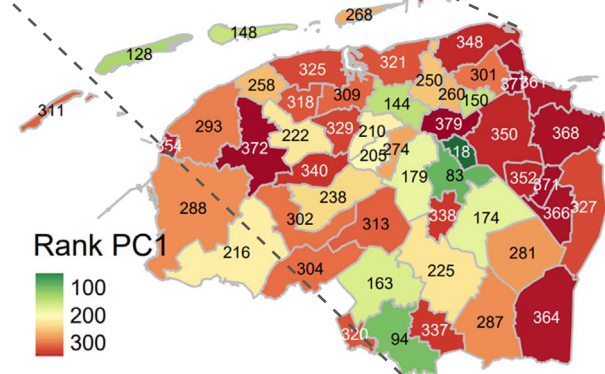
Hoge brede welvaart in Noord-Drenthe en Zuidwest-Friesland door **woontevredenheid** en **veiligheid**

Hoge brede welvaart in Het Gooi en Vechtstreek door **woontevredenheid** en **hoge inkomens**

Figuur 8: Brede welvaart in het noorden
Bron: Opbrengst Gespreksronde werkplaats Toekomstkracht, maart 2021, E&E advies

Figuur 9: Ranking van alle 380 gemeenten in Nederland op basis van analyse uitgevoerd op basis van variabelen die geassocieerd worden met Sociaal Economische status
Bron: Opbrengst Gespreksronde werkplaats Toekomstkracht

An aerial photograph of a holiday park situated on a peninsula or island. The park features a central area with numerous white caravans and several buildings, including a prominent one with a red roof. A large body of water surrounds the park, with a long dock on the right side where many sailboats are moored. In the foreground, two houseboats are docked. The background shows vast green fields under a blue sky with light clouds. A purple semi-transparent banner is overlaid on the top left, containing the text.

3.5 Werkplaats *Omgevingskwaliteit*

3.5 Werkplaats Omgevingskwaliteit

Doel en opgave werkplaats

In de Contour Omgevingsagenda is gesteld dat “Alle grote opgaven vragen om een goede inpassing, met oog voor effecten op milieu, toekomstwaarde, gebruikswaarden en belevingswaarde.” Daarbij is voorgesteld om een gezamenlijk traject te starten om deze inrichtingsprincipes goed op elkaar te laten aansluiten, met oog voor regionale diversiteit.

In de werkplaats Omgevingskwaliteit is met deskundigen van de Ministeries BZK, OCW (RCE), provincie Fryslân, Groningen, Drenthe, gemeenten en experts verkend hoe gezamenlijk invulling kan worden gegeven aan het begrip Omgevingskwaliteit.

Daarbij stonden de volgende vier vragen centraal:

- Wat verstaan we (rijk/provincies) onder omgevingskwaliteit?
- Hoe is omgevingskwaliteit opgenomen in omgevingsvisies (NOVI / POVI / GOVI / BOVI)?
- Wat en hoe waarborgen we omgevingskwaliteit nu al, en hoe werkt dat (en wat werkt niet)?
- Hoe waarborgen we omgevingskwaliteit binnen de Omgevingsagenda en hoe kunnen de (dynamische) werkplaatsen daarbij helpen?

Resultaat

Overheden benaderen het begrip omgevingskwaliteit op verschillende wijze in visies en beleid. Het kan gaan over waarden zoals kernkwaliteiten en systemen, instrumenten zoals ruimtelijke afwegingsprincipes en samenwerkingsprincipes, en verantwoordelijkheden, soms als prioritering van opgaven.

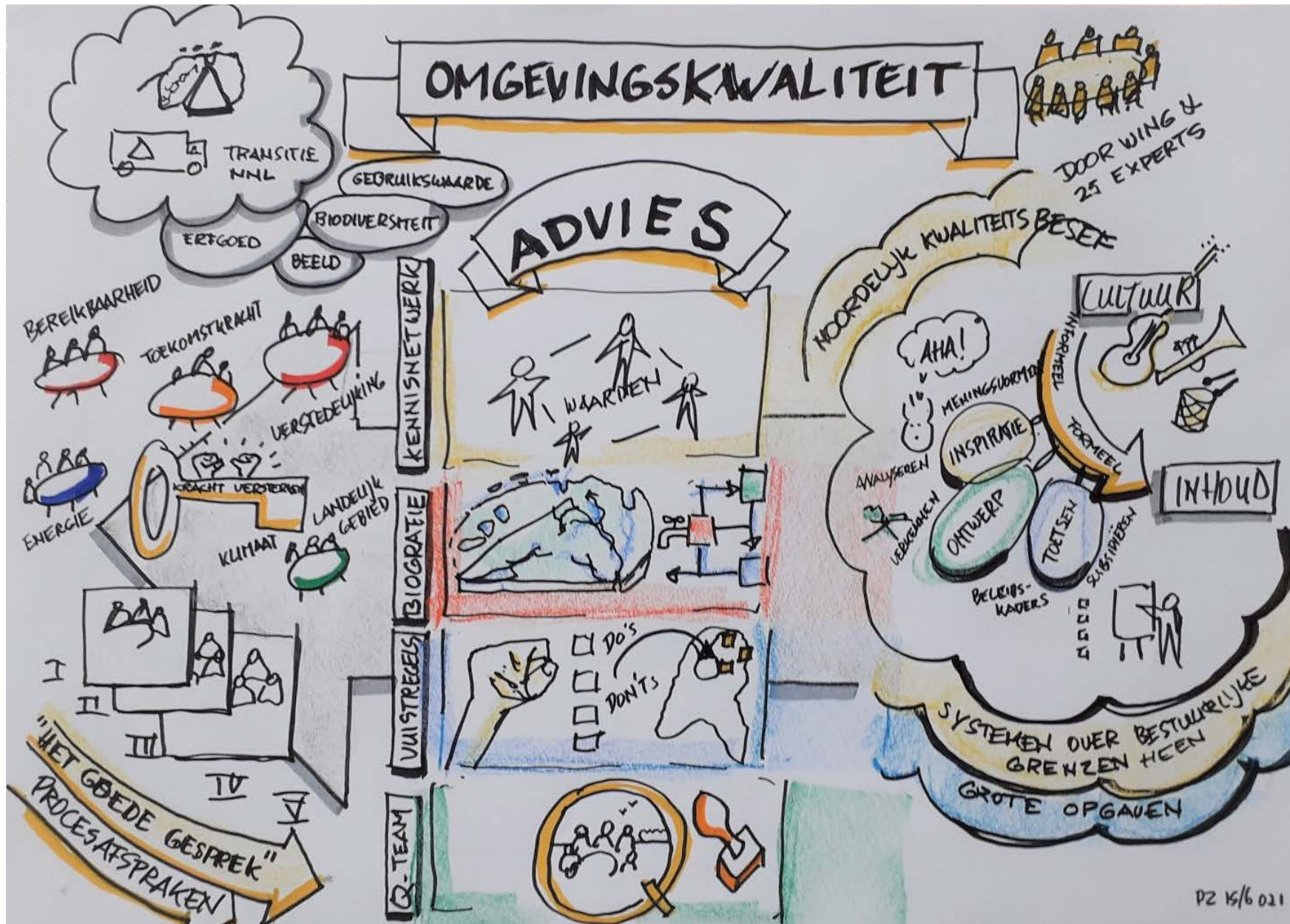
Er is een groot besef van waarden in Noord-Nederland. Tegelijk is het van belang om omgevingskwaliteit tijdig op de (bestuurlijke) agenda te houden en te krijgen. Dat is met name belangrijk voor de regio overstijgende fysiek-ruimtelijke structuren, zoals Waddenzee, grote watersystemen, natuurnetwerk Nederland, werklocaties en infrastructuur, het netwerk van steden en dorpen, en de impact van grote opgaven en ruimtelijke transities. Het versterken van het noordelijk kwaliteitsbesef (Noorderbreedte) is belangrijk.

Instrumenten die hieraan bij kunnen dragen zijn:

- Ervaringen en kennis delen over hoe het noordelijk kwaliteitsbesef kan worden ingebracht in het proces van informele naar formele plannen, bijvoorbeeld met een kennisnetwerk. In de werkplaats is ervaren wat de waarde is van de uitwisseling van best practices over omgevingskwaliteit in het integrerend werken.
- Ruimtelijke systemen op de schaal van Noord-Nederland inzichtelijk maken en samenhang tussen gebieden duiden, bijvoorbeeld met een gebiedsbiografie.
- Werken vanuit de omgevingswaarden van Noord-Nederland, bijvoorbeeld door kwaliteitsprincipes en kwaliteitsregels te benoemen en als uitgangspunt te gebruiken bij ontwikkeling van plannen (zoals ook gebeurt in de Waddenagenda)
- Een team van deskundigen die met gemeenten meedenken over een complexe opgave, waarbij ook lokale experts en gebiedskennis benut worden, bijvoorbeeld in de vorm van

Adviezen directeurenoverleg

In het nieuwe sturingsmodel wordt bij de landsdekkende provinciale regie het advies betrokken om gebiedsbiografieën op te stellen die de ruimtelijke systemen op de regio-overstijgende schaal inzichtelijk maken.

Beeld: Piet Ziel, 2021

3.6 Werkplaats

Brede effecten energietransitie

3.6 Werkplaats Brede effecten energietransitie

Doel en opgave werkplaats

In het kader van de Regionale Energie Strategieën (RES) van de drie noordelijke provincies wordt gewerkt aan de bijdrage die Noord-Nederland kan leveren aan de landelijke opgave van 35 Twh aan grootschalige duurzame energie opwek op land in 2030. Een enorme opgave, met ook een grote impact op de leefomgeving en grote samenhang met andere opgaven in de fysieke leefomgeving.

In de werkplaats Ruimte voor de Noordelijke energietransitie stonden twee vragen centraal:

- Wat zijn de bestaande plannen en programma's voor de energietransitie, wat zijn de ruimtelijk-economische effecten van deze plannen en programma's, en hoe overlappen deze ruimtelijk met de andere (ruimtelijke) opgaven?
- Hoe behouden we een goede ruimtelijk-economische structuur, ervan uitgaande dat toegang tot (schone) energie bepalender zal worden voor locatie en de aard van economische activiteiten?

Resultaat

De huidige plannen voor de energietransitie op bedrijventerreinen en in industrie in Noord-Nederland geven geen duidelijk beeld van de mogelijke ruimtelijk-economische effecten. Veel plannen voor de energietransitie zullen ruimtelijk-economische effecten gaan krijgen. Maar wat die effecten zijn, wanneer, voor wie en wat daarvoor nodig is, is nu nog onzeker.

De werkplaats laat zien dat er veel aspecten zijn die invloed hebben op de effecten van de energietransitie en dat het lastig is om die effecten in kaart te brengen. Het is duidelijk dat toegang tot (schone) koolstofvrije energie invloed zal gaan hebben op de locaties, op de infrastructuur en op de aard van de economische activiteiten, maar welke dat zal zijn en op welke termijn is nog een openstaande vraag. In het rapport van deze werkplaats zijn daartoe de volgende adviezen opgenomen:

- Het concreter in kaart brengen van de ruimtelijke effecten van de energietransitie via een aantal stappen die vooral door de drie noordelijke provincies, in samenspraak met het Rijk, doorlopen moeten worden.
- Laat deze ruimtelijke effecten integraal onderdeel uitmaken van elke stap in de planontwikkeling.
- Verken en bepaal op welke wijze de ruimtelijk-economische effecten van de energietransitie onderdeel kunnen worden van de besluitvorming.

Adviezen directeurenoverleg

De adviezen uit de werkplaats zijn niet besproken in het directeurenoverleg omdat de ruimtelijke economische effecten niet in beeld gebracht konden worden.

3.7 Checkgesprekken overige thema's

De in de contour geschetste overige opgaven circulair, internationaal en landbouw zijn in 2021 via checkgesprekken verkend. Hierbij is bekeken of er kansen worden gezien om de uitvoeringskracht te verbeteren en de transities in de fysieke leefomgeving te versnellen.

Circulair

Circulariteit is niet een apart thema dat zelfstandige uitwerking vraagt, maar is onderdeel (of moet worden) bij de uitwerking van alle thema's en opgaven van de noordelijke omgevingsagenda. Circulariteit van systemen is daarmee één van de uitgangspunten bij de uitwerking van thema's en opgaven. Dit vraagt om een sectordoorsnijdende benadering bij de aanpak van de afzonderlijke thema's en opgaven. Hier kunnen nog belangrijke stappen gezet worden, maar dit gaat niet vanzelf. Aandachtspunten om de circulariteit mee te nemen bij de opgaven zijn:

- ontwikkeling van korte ketens tussen functies in de regio,
- onderlinge toelevering van grondstoffen op bedrijventerreinen,
- stimulering van circulaire economie-hubs, met vormen van opslag en hergebruik van materialen,
- circulaire landbouw als kans bij de opgave klimaatadaptatie en landelijk gebied.

Internationaal

Vanuit de Omgevingsagenda is verkend hoe provincies en Rijk beter en slimmer met elkaar kunnen schakelen/verbinden om zo onze gezamenlijke opgaven en inzet te versterken en optimaal gebruik te maken van EU programma's op het gebied van klimaatadaptatie. Hier liggen zeker kansen, zoals met het EFRO programma Noord Nederland/Horizon Europe, Gemeenschappelijk Landbouwbeleid etc. Provincie en Rijk kunnen samen deze Europese programma's beter benutten bij de uitwerking van de verticale en horizontale afspraken.

Landbouw

De provincies, LNV en BZK hebben twee ambtelijke verkennende gesprekken gevoerd om vanuit het perspectief 'economisch potentieel van natuur-inclusieve kringlooplandbouw' te bekijken hoe de maatschappelijke meerwaarde die de landbouw in Noord-Nederland levert, behouden, beschermt en versterkt kan worden.

Naar aanleiding van het checkgesprek is geconcludeerd dat het waardevol zou zijn om vanuit landbouw als hoofdfunctie te kijken naar wat een perspectiefrijke landbouw nodig heeft aan ruimte en inrichting, en hoe dit zich verhoudt tot de andere opgaven.

4. Leren van de werkplaatsen

De afgelopen twee jaar is ervaring opgedaan met het integraal werken, het werken als één overheid en het maken van afspraken.

De systematiek van werkplaatsen was hierbij leidend. Nu het Rijk wil werken met verticale en horizontale arrangementen, geven wij de leerervaringen van onze manier van werken mee. Dit hoofdstuk geeft aan wat Rijk en Regio met de aanpak van de werkplaatsen in 2020 en 2021 hebben geleerd.

De werkplaats als systematiek

De meeste werkplaatsen waren gericht op gebieden met een centrale opgave. Het in een open sfeer met elkaar kunnen verkennen van de hoofopgave en de mogelijke oplossingen, kon rekenen op veel enthousiasme. Het gesprek hielp om meer begrip te krijgen voor elkaars standpunten en na te denken over consequenties van bepaalde oplossingsrichtingen. De systematiek achter werkplaatsen zal daarom van nut en betekenis blijven.

In deze periode hebben we met de werkplaatsen steeds scherper gekregen op welke manier we dit instrument kunnen inzetten voor de Omgevingsagenda. In ieder geval is duidelijk dat dé aanpak in werkplaatsen niet bestaat. Een succesvolle aanpak vraagt iedere keer om een duidelijke afbakening van de bijdrage aan het doel van de Omgevingsagenda, van de deelnemers en van de verwachtingen over het resultaat.

Scherper formuleren van verwachting bij integrale gebiedsopgaven

In de werkplaatsen zijn vaak (te) brede vragen opgepakt, waarbij onvoldoende duidelijk was welk resultaat werd verwacht. Zo was het bij de werkplaats voor het Drentsche Aa gebied een discussiepunt in hoeverre inzichten en leerervaringen breed toepasbaar moesten zijn in andere hoge zandgronden. Wanneer in een gebied een integrale opgave wordt uitgediept, is daarom ons advies dat overheden vooraf meer concreet aangeven welke verwachtingen zij hebben over de scope, resultaten en conclusies van de werkplaats; dit geldt voor zowel het Rijk als voor de regionale overheden. Waar nodig en mogelijk wordt de opgave eerst geconcretiseerd en ingekaderd.

Verskillende opgaven kennen verschillende schaalniveaus

Wanneer vanuit een opgave naar een bepaald gebied werd gekeken, bleek dat het niet eenvoudig was om daar andere opgaven in dat gebied aan te koppelen. In de werkplaat bleef de focus op een hoofopgaven en werd de stapeling met andere opgaven beperkt verkend. Zo bleef in bijvoorbeeld de werkplaats veen(weide)gebieden de woningbouwopgave onderbelicht. Het was niet eenvoudig om in Noord-Nederland specifieke deelgebieden aan te wijzen waar de gezamenlijke opgaven op hetzelfde schaalniveau

samenkomen. Opgaven hebben vaak een verschillend schaalniveau. Bovendien komen opgaven in veel gebieden terug maar het samenspel tussen opgaven verschilt per gebied, afhankelijk van met welke bril naar een bepaald gebied wordt gekeken. Tegelijkertijd is het wel van belang om de integraliteit van de benadering te blijven borgen.

Verschillen van gebied tot gebied

Iedere werkplaats trachtte haar resultaten te vertalen naar landsdelig niveau. Vaak bleek dit een moeilijke taak, aangezien ieder gebied z'n eigen kenmerken, stapeling van opgaven en beleidsinvulling heeft. Oplossingen in het ene gebied zijn niet zonder meer overdraagbaar op andere gebieden. De analyse en oplossingen voor de hoge zandgronden bij de Drentsche Aa waren bijvoorbeeld niet zonder meer toepasbaar voor de Friese hoge zandgronden. Wat wel werkt is uitwisseling van kennis en ervaringen in gebieden en te reflecteren op andere gebieden. De werkplaatsen werden zo een inspiratiebron voor vergelijkbare gebiedsprocessen.

Werkplaatsen starten vanuit bestaande visies en programma's

Opgaven in de fysieke leefomgeving zijn langjarig. Aan vrijwel alle opgaven wordt al gewerkt door één of meerdere overheidslagen.

Vernieuwing van de samenwerking tussen overheidslagen betekent vaak dat op een rijdende trein wordt gestapt. Vaak kwamen echter pas na afloop van de werkplaatsen vragen over de aansluiting van de werkplaats en afspraken op bestaande visies, beleid en uitvoeringsprogramma's. Voorbeelden zijn de werkplaatsen voor klimaatadaptatie/landelijk gebied. Dat is nadelig voor het starten van nieuwe samenwerking, en doet geen recht aan het werk dat tot op dat moment met enthousiasme al is verricht. Uit de werkplaatsen leren we dat inzicht in en wendbaarheid om aan te sluiten bij de reeds lopende programma's, noodzakelijk is voor het behouden van draagvlak voor de samenwerking. Kom dus niet met een maatpak waarbinnen gewerkt moet worden, maar stem de aanpak af op bestaande visies en programma's van de provincie of het gebied. Dat vereist ook een goede afstemming en kennisuitwisseling binnen de (soms sectoraal georganiseerde) partijen zelf.

Fysieke leefomgeving hangt samen met sociaaleconomisch handelingsperspectief

Bij de werkplaats toekomstkracht bleek dat de fysieke leefomgeving niet alleen vraagt om ruimtelijke keuzes, maar ook om economisch en sociaal beleid dat effect heeft op de fysieke leefomgeving. Het in beeld hebben en met elkaar delen van deze samenhang tussen het ruimtelijk-fysieke domein en de sociale, ecologische en economische context, is in veel gevallen noodzakelijk om goede ruimtelijke keuzes te kunnen maken. Het werken aan de ruimtelijke fysieke opgaven vraagt dus ook om een samenhangend economisch en sociaal beleid en om samenwerking tussen de domeinen.

Werkplaatsen als platform voor gesprek tussen Rijk en Regio

Een belangrijk inzicht is dat voor het Rijk juist het gesprek in de regio belangrijk was. Dit gaf inzicht in wat nodig is in de regio en hoe het rijksbeleid en programma's hieraan bijdragen. En ook andersom werd het gesprek met de rijkspartners zeer gewaardeerd, evenals het contact met de eigen partners in het landsdeel buiten de eigen netwerken. De werkplaatsen fungeren daarmee als een ontmoetingsplek om in een gebied met elkaar in gesprek te gaan en elkaar vragen te durven stellen in een veilige omgeving. Hiermee worden nieuwe netwerken opgebouwd. En inzichten die in de werkplaatsen naar voren komen, leiden tot nieuwe inzichten bij ministeries en provincies voor het formuleren van beleid.

Niet publieke stakeholders meer betrekken in gebiedsgerichte aanpakken

In de werkplaatsen is gestart met een beperkt aantal stakeholders - meestal overheden - omdat vooraf nog niet scherp aangegeven kon worden wat werd gevraagd. Werkende weg bleek echter dat voor het versterken van uitvoeringskracht, het breed betrekken van maatschappelijke partijen noodzakelijk is. Het komen tot effectieve afspraken voor een opgave als wijkvernieuwing en transformatie, kan eigenlijk niet zonder bijvoorbeeld woningbouwcorporaties hierbij te betrekken. Het advies is om in een vroeg stadium maatschappelijke partners onderdeel te maken van de overlegstructuren.

Het stopt niet bij de grens

Met de werkplaatsen hebben we geleerd dat iedere opgave over provinciegrenzen heen stijgt. Soms omdat een geografisch gebied zich nu eenmaal niet houdt aan bestuurlijke grenzen, en soms omdat eenduidigheid in afspraken verlangd wordt over provincies heen (bijvoorbeeld als het gaat om het noordelijk watersysteem). De intentie van het Rijk is om in het nieuwe sturingsmodel straks bestuurlijke afspraken te maken per provincie. Zorg hierbij wel voor bredere afstemming van die afspraken. En zorg ervoor dat gebiedsopgaven niet worden opgeknipt in bijvoorbeeld een Gronings, Fries en Drents deel; niet van de kant van het Rijk, en niet van de kant van de provincies.

Cyclisch proces en keuze van gebieden en opgaven

De opzet van de Omgevingsagenda was een cyclisch en dynamisch proces. Op basis van de analyse van de opgaven uit de contouren Omgevingsagenda hebben wij eind 2019 werkplaatsen en gebieden gekozen op basis van urgentie en verdeling van werkplaatsen over de regio's. Ook in de verwachting dat in het cyclisch proces er steeds nieuwe werkplaatsen bij zouden komen. De huidige set aan werkplaatsen is daarmee een eerste stap geweest, maar dekt zeker niet alle opgaven uit de Contour Omgevingsagenda. Voor de opgave duurzame landbouw geldt dat deze in de huidige werkplaatsen beperkt aan de orde geweest en in het vervolg zou meer aandacht moeten komen voor de stapeling van de opgaven en het handelingsperspectief voor de landbouw.

5. Afronden en overdragen

In de afgelopen twee jaar hebben we samengewerkt aan de Omgevingsagenda in het noordelijk landsdeel. Via de aanpak van de werkplaatsen hebben we de opgaven verdiept en meer geleerd hoe je gebiedsgericht verder kunt samenwerken aan de opgaven.

De oogst uit de werkplaatsen - zowel de adviezen in hoofdstuk 3 als de leerervaringen in hoofdstuk 4 - zijn ter kennisname voorgelegd aan het Bestuurlijk Overleg Leefomgeving. Hiermee zijn het geen bestuurlijke adviezen. Het zijn wel adviezen waar Rijk en Regio het over eens zijn en die we inbrengen bij het verder werken aan de opgaven in de nieuwe aanpak.

De deelnemers van de Omgevingsagenda en de werkplaatsen zijn daarmee ook de ambassadeurs van deze oogst. Zij zijn als beste in staat om deze adviezen en leerervaringen waar nuttig en nodig in te brengen.

Tot slot

In deze reis hebben we ervaren dat het werken als één overheid niet vanzelfsprekend is en dat organisaties soms meer van elkaar verschillen dan je op grond van de inhoudelijk opgaven zou verwachten. Met deze ervaringen in het achterhoofd gaan we in de nieuwe arrangementen opnieuw ontdekken hoe we samenwerking tussen overheden vorm kunnen geven.

Bijlagen

1. Rapport Contour Omgevingsagenda Noord, eerste stap naar de Omgevingsagenda Noord, werkgroep omgevingsagenda, 5 juni 2020
2. Rapporten en verslagen uit werkplaatsen
  - Wijkvernieuwing- en transformatieopgaven landsdeel Noord, 16 maart 2021, KAW
  - Ruimte voor de Noordelijke energietransitie?, oktober 2021, De Gemeeynt
  - Verslag werkplaats Landelijk gebied & Klimaat, Drentsche Aa / Hoge zandgronden, februari 2021, H+N+S Landschapsarchitecten
  - Verslag werkplaats Kustzone, Verkenning klimaatadaptieve Kustzone Noord-Nederland, november 2021, H+N+S Landschapsarchitecten
  - Verslag werkplaats Veenweide, december 2021, LAOS landschapsarchitectuur
  - Rapport Werkplaats Omgevingskwaliteit Noord, 16 juli 2021, Wing
  - Opbrengst Gespreksronde werkplaats Toekomstkracht, maart 2021, E&E advies

Foto: Groningen Beeldbank - Paul Kooi